

деятельность. – М. : Просвещение, 1969. – 207 с. 17. *Мамардашвили М. К.* Символ и сознание / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. – Иерусалим, 1982. 18. Касирер Э. Цит. за книгою “Класики філософії мови” / Э.Касирер. – К. : Курс, 2008. 19. *Колесов В. В.* Концепт Культуры; образ – понятие-символ / В. В. Колесов // Вестник Санкт-Петербургск. ун-та. – Сер. 2 : Языкознание. – 1992. – Вып. 3 (№16). 20. *Лосев А. Ф.* Вещь и имя / А. Лосев // Избранные работы, переводы, беседы исследования, архивные материалы. – СПб : Алетей, 1977. 21. Ясиновская М. К. Про розмежування термінів поняття і концепту у сучасній когнітивній лінгвістиці / М. К. Ясиновская // Вісник Львівськ. ун-ту. – Серія Філологія. – Вип. 3. – С. 257.

ЯРЕМЕНКО Ю.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИМІРИ МЕНТАЛЬНОСТІ: ЕТНІЧНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНЦІВ І ЗАХІДНОЄВРОПЕЙЦІВ

У статті розглядається феномен етнічного простору. Висловлюється думка, що образ етнічного простору має два виміри – “артефактний” та “архетипний”. Перший знаходить своє відображення в традиційних елементах матеріальної етнічної культури, а другий – у конфігураціях простору, обумовлених рисами ментальності етносу, архетипом його етнічного усвідомлення. Розглядається складова ментальності, порівнюється українська та західноєвропейська ментальності.

Ключові слова: етнічний простір, ментальність, артефакт, архетип.

В статье рассматривается феномен этнического пространства. Высказывается мысль о том, что образ этнического пространства имеет два измерения - “артефактное” и “архетипное”. Первое находит отражение в традиционных элементах материальной этнической культуры, а второе – в конфигурациях пространства, обусловленных чертами ментальности этноса, архетипом его этнического сознания. Рассматривается составляющая ментальности, сравнивается украинская и западноевропейская ментальности.

Ключевые слова: этническое пространство, ментальность, артефакт, архетип.

The article treats such phenomena as ethnic space. It is suggested that the ethnic image of space has two dimensions – “artifactual” and “archetypical”. The first finds its reflection in traditional elements of materialistic ethnic culture and the second in configurations that have characteristics of mentality of an athnos, the archetype of its ethnic conscience. The component of mentality is examined and as an example the Ukrainian versus, the Western European mentality are compared.

Key words: ethnic image of space, mentality, artifact, archetype.

Актуальність пропонованого дослідження. Через те, що поняття ментальності стало популярним і активно розробляється відносно недавно, воно ще не встигло знайти своє місце в лінгвістиці. Пізнання взаємодії культури етносу з мовою веде до інтерпретації мови як етнічної мови. Ця область пізнання етнічної мови настільки багата на можливі інтерпретації, що лишається дуже багато простору для дослідників.

Мета полягає у виявленні відмінностей менталітету українців/західноєвропейців та позначення цієї відмінності у мові.

Об'єктом дослідження виступають етнічні ментальні ознаки українців та західноєвропейців.

Предметом дослідження є вербально-символічні елементи, що відображають етнічні ментальні ознаки українців та західноєвропейців.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасне етнічне середовище втратило чимало своїх артефактних рис, але воно підтримується особливостями ментальності етносу. Людина з легкістю відрізняє англійський життєвий простір від італійського. Це свідчить про те, що сприйняття етнічного ландшафту в його архетипному вимірі не становить для людини проблеми. Очевидно, пояснення цієї проблеми можна пов'язати з тим, що етнічна ментальність закладена в людині, вона є тим “внутрішнім оком”, яким людина дивиться на світ і, відповідно, розрізняє його архетипні конфігурації. Мова в багатстві своїх форм і значень містить ключі до таємниць розумового універсуму певної культури, до пізнання способу мислення народу, особливостей менталітету [1:36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавство перестає бути тільки наукою про мову і трансформується у своєрідний спосіб сучасної інтерпретації (сучасного філософствування) навколишньої дійсності. Те, що мова є дзеркалом ментальності народу зазначається в роботах О. Потебні [2], В. Гумбольта [3], Б. Цимбалістого [4], Н. Телія [5], І.О. Голубовської [6] та інших. Так І.О. Голубовська зазначає, що “визначний американський антрополог Е. Сепір заперечував навіть щонайменший зв'язок між формою мови та національним темпераментом. Проте, дослідження мовного матеріалу переконало нас у тому, що все-таки такий важкий для безпосереднього споглядання феномен, яким є етнічна ментальність, дає мовні рефлекси” [7:4]. На думку А.Д. Белової етнолінгвістика у ХХІ столітті набуватиме важливості й у зв'язку з масштабними когнітивними дослідженнями, які дозволяють виявити своєрідність вербалізації когнітивних категорій, ментальних структур не лише на системному рівні (мова), а й у процесі комунікації [8:28]. У західній культурі ментальність тлумачиться як “глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, до якої належить і несвідоме, сукупність готовності, установки і схильності індивіда чи соціальної групи діяти, мислити, відчувати й сприймати світ певним чином”. У вітчизняній літературі ментальність або

менталітет означає “соціо-психологічний феномен, котрий характеризує етнічні спільноти і окремих представників етносу і який визначає способи сприйняття та інтерпретації певною етнічною групою навколишнього світу, а також способи і форми теоретичного і практичного відношення до природного і соціального середовища” [9:7].

Виклад основного матеріалу. Ментальність як феномен, початок зародження якого визначити практично неможливо, є, очевидно, чимось на зразок багат шарової психічної структури. Її підвалини складають дуже давні психічні структури і уявлення, які у сучасній людині і сучасних етносів часто проявляють себе на підсвідомому рівні. Так Ф.С. Бацевич вважає, що “обслуговуючи певну лінгвокультуру, етнічну спільноту і виконуючи низку важливих соціальних функцій щодо окремої людини, рідна мова формує цілісність особистості, пов’язуючи свідомість і підсвідомість” [10:169].

Сучасний українець не носить традиційного національного одягу, він не будує вітряків та глиняних хат, критих соломною, він навіть може не розмовляти українською мовою, та він лишається українцем. Більше того, переважаюча більшість українців відчуває і гордість за те, що він українець. “Українськість” перемістилася зі сфери своїх речових виразів у сферу духовного виміру етнічності. Те саме стосується й сучасного англійця, німця, американця та всіх інших сучасних етносів і їх етнічних середовищ.

Сферу духу етнічності дуже умовно можна поділити на дві складові – ядро та його оточення, орнамент. Ядром є деякий архетип етнічної свідомості або те, що називають ментальністю, а орнаментом – нематеріальні вирази етносу, такі, як казки, колядки, щедрівки, думи, легенди, перекази, звичаї, традиції тощо зафіксовані в мові.

Явище етноцентризму, тобто схильності до розгляду явищ і фактів чужої культури крізь призму культурних традицій і цінностей власного народу, полягає не лише в тому, що всі пріоритети надаються своїй етнічній групі, а й в “ефекті призми”, тобто в тенденції оцінювати поведінку, особливості характеру, звичаї та звички інших народів крізь призму своєї етнічної системи цінностей, адже представники будь-якої культури зазвичай вважають свій спосіб дії та розуміння навколишнього світу, свої форми і значення правильними [1:37].

Дослідники рис української ментальності практично одноставні в тому, що її істотними ознаками є індивідуалізм та емоційність. Як

вказує І. Старовойт [9], ця традиція походить від М. Костомарова, який у статті “Две русские народности” доводив, що поряд із іншими ознаками, українців і великорусів розрізняє те, що у ментальності росіян панує загальність (Бог і цар) над особистістю, а українець вище цінує кожну людину окремо, ніж загальність. Індивідуалізм є також істотною ознакою ментальності західноєвропейця і в цьому відношенні можна було б вважати, що український етнос подібний до західноєвропейського. Однак до ядра ментальності українського етносу поряд із індивідуалізмом входить емоційність. Це означає, що українцю зовсім не властивий раціоналізм і холодна розсудливість. Ця риса присутня практично в усіх етносах, однак для української ментальності характерне домінування емоційно-почуттєвого переживання над раціональною розсудливістю. Якщо індивідуалізм українця зближує його із західноєвропейцем, то його емоційність – із слов'янськими етносами. Так, емоційність є також істотною ознакою російського національного характеру. Третя ознака ментальності українця – є його інтровертність – спрямованість всередину себе, зосередженість на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу. Саме ця риса і відрізняє індивідуалізм українця від індивідуалізму західноєвропейця та емоційність українця від емоційності росіянина.

Індивідуалізм – характерна ознака усіх західноєвропейських етносів, в структурі ментальності якого він посів винятково важливе місце. Європейський індивідуалізм спрямований на утвердження особи у спільноті, до якої вона належить. “Вектор європейської особистості спрямований на зовнішнє середовище, і в своїй діяльності вона повинна утвердити своє “я” у світі, а якщо життєвий світ соціуму не відповідає її ідеалам, то й спробувати перетворити його” [9:117]. Далі І. Старовойт вказує, що “свій індивідуальний інтерес пов'язувався людьми не тільки з прибутком, але й з відчуттям гордовитості за те, що ти зробив щось краще за інших, що ти зробив щось нове, що ти показав і доказав своє вміння і здібності і собі і іншим; зрештою, що саме ти, а не інший зробив людям добро” [9:118].

Індивідуалізм українця має іншу спрямованість, а саме – інтровертивну, зосереджену на внутрішньому світі, на досягненні власного добробуту. Мета – не у ствердженні власного “Я” у соціумі, не виділитися у ньому, не добитися успіху, що є ознакою західноєвропейського індивідуалізму екстравертного типу. Мета у тому, щоб досягти внутрішньої вдоволеності своїм станом, у тому числі

матеріальним. Цей стан зовсім не повинен бути оцінений і визнаний соціумом, головне – щоб індивід відчував внутрішній спокій і вдоволення від того, що він має. Як узагальнює І. Старовойт, український індивідуалізм спрямований на відособлення індивіда від інших людей і від суспільства. Зусилля особистості спрямовані на створення свого маленького індивідуального світу, на ізоляцію в ньому і убереження себе від впливу інших людей і від соціуму: якщо індивід не може утвердитися в суспільстві, у “великому світі”, то він прагне зробити це в побутово-локальних, “малих” соціальних формах: сім’ї, побуті і т.д. лише в цьому “мікросвіті”, відгородженому від інших людей і суспільства, він відчуває себе індивідуальністю і утверджує себе в якості такої [9:123].

Отже, індивідуалізм українця і західноєвропейця мають протилежне спрямування: інтровертне та екстравертне. Ця різниця породжує ряд важливих відмінностей між українцями та західноєвропейцями і у мові. Людина засвоює будь-який простір за принципом “від себе”. Це пояснюється наслідками дії універсального принципу антропоцентричності мови [11:184]. Вона слугує для вираження й пояснення життєвого простору, проте не пасивно віддзеркалює дійсність, а відображає й витлумачує її завдяки знаковому способу. Інтровертність української ментальності як спрямування на свій внутрішній світ і відокремлення себе від “світу широкого” веде до просторової локалізації цього широкого світу, до намагання цей світ стиснути до власного індивідуального життєвого простору. Таким індивідуальним простором для українця завжди був його **двір**. Як пише В. Крисаченко, двір “влаштовувався як універсальна система: це був своєрідний мікрокосм, у якому був власний сад, власний квітник, дім, город та інші смисложиттєві утворення” [12:275].

Інтровертність українського індивідуалізму робить життєвий простір чітко структурованим, розбитим на сукупність невеликих мікрокосмів, розділених один від одного чіткими межами. **Межа** і **огорожа** набувають в етнічному життєвому просторі такого ж важливого і символічного значення, як **дім**, **поле** і **криниця**. Оскільки “війна” між сусідами йде “за межу”, а не за поле чи за город, то, щоб цієї війни уникнути, межу слід закріпити: звідси виникають огорожі. У традиційному українському етнічному просторі огорожі, що робилися з верболозу, не були особливо функціональними (їх могли переплигнути й кури; не становили вони перешкоди й для людей, тому й називалися

перелазами). Його значення було насамперед смисловим, символічним. Причому цей символізм коріниться в архетипі національної свідомості, а саме – в інтровертному індивідуалізмі.

Насиченість життєвого простору межами – дуже характерна архетипна ознака етнічного українського середовища. Проте артефактний вираз цієї ознаки змінився. Так, паркани із верболозів мають зараз лише декоративне значення й більше поширені не у селах, а в містах навколо кафе та ресторанів, які претендують на національний колорит.

Західноєвропейський життєвий простір значно більш відкритий. Приватні володіння лише у рідкісних випадках огорожені парканами. Вони не являють собою мікрокосм, в них немає садів, і тим більше городів і курників. Типова конфігурація індивідуального володіння – великий будинок із газоном для відпочинку серед розрідженого парку. Життєвий простір приватного володіння західного європейця (й американця) – не **yard** (двір), а **garden**, причому не в розумінні фруктового саду, а маленького парку з трав'яним газоном і квітником. Огорож між цими індивідуальними ділянками немає, вони відкриті зору інших. І ця відкритість має не стільки естетичне, скільки символічне значення, що коріниться в екстравертності західного індивідуалізму з його метою до успіху й затвердженням цього успіху не для себе самого, а серед інших. Це означає, що себе слід відкрити іншим, показати свій охайний і великий будинок іншим, територію навколо будинку зробити символом успіху, продемонструвати його соціуму.

Емоційність – ще одна ознака, що також знаходиться в ядрі української ментальності. Як і індивідуалізм, емоційність українця має інтровертний характер. Емоційність українця має внутрішню спрямованість, і вона виливається у такі форми як сентиментальність, чутливість, фантазія, посилена діяльність уяви, любов до природи, яскрава обрядовість тощо.

У тріаді відношень навколишнє середовище – етнічна свідомість – мова етносу фактор природного середовища відіграє найважливішу роль у формуванні лінгвокультурного змісту мови, однією з основних складових якого є образні еталони стереотипи сприйняття та осмислення дійсності. Джерелом їх утворення є певний набір референтів, специфіка якого визначається тим фрагментом природного середовища, який дано етносу у безпосередньому спогляданні [1:6].

Інтровертивна емоційність українців знаходить вираз в етнічній території в тому, що їй надається яскравого емоційного забарвлення. Воно стосується не тільки зовнішнього вигляду (фізіономії) території, а й її символічної емоційності. Про зовнішній вигляд традиційних краєвидів українського села, характерними рисами якого є мальовничість, романтичність, обов'язковість квітників, яскраве оздоблення власних хат і подвір'їв тощо, написано дуже багато. Своєю яскравістю, багатобарвністю український етнічний життєвий простір відрізняється від західноєвропейського, в якому залежно від етногеографічного району Європи, практично всі будівлі пофарбовано одним кольором без їх орнаментування, а подвір'я (garden) влаштовані на один манер.

Для західноєвропейця з його раціоналізмом організація життєвого простору має бути передусім функціональною, а це зовсім не сприяє його емоційності. Сказане не означає, що ландшафти Західної Європи “нудні” своїм раціоналізмом. Дуже багато селищ і невеличких містечок Західної Європи мають надзвичайно мальовничий вигляд. Ті емоції, які вони викликають у людини, сільські ландшафти Франції, Англії, Іспанії та інших регіонів ні в якому разі не поступаються українським. Вони так само мають звивисті вулички, що губляться за поворотом, будинки, які в одному місці селища немов збігаються блище один до одного, а в іншому місці немов розбігаються тощо. Однак ця мальовничість має своє цілком раціональне пояснення і здебільшого пов'язана із складною конфігурацією земельних наділів, що склалася ще у далекі середньовічні часи й лишалася малодоторканою [13:110].

У передмісті Канзас-сіті, США проживає чимало американців слов'янського походження. Дослідники з'ясували, що домівки слов'ян хоча і не відрізняються від домівок англо-американців за архітектурою та іншими ознаками традиційного житла, однак вони явно відрізняються привабливістю оформлення, підтримуються в набагато кращому стані і більш **орнаментовані**. П. і С. Грінбауми вважають, що увага слов'ян Струберрі-хілл до власного подвір'я є засобом їх персонізації та виразу етнічної належності [14:574-589].

Висновки. Будь-яка людина є представником певної культури і, сприймаючи життєвий простір, визнаючи його цінності та значення, виробляючи певні ставлення до нього, вона знаходиться під сильним впливом культурних норм, правил й інших проявів культури. Причому у багатьох випадках людина навіть і не помічає цих культурних

впливів. Це є свідченням того, що культурне поле, в якому знаходиться людина, глибоко проникло в її свідомість і стиль сприйняття цього простору. Тема ментальності як чинника етнічного життєвого середовища можлива у багатьох напрямках та інтерпретаціях. В основі відмінностей етнічних життєвих просторів лежать відмінності етносів у їх ментальності. Вербально-символічні значення, породжені певною ментальністю, проявляються не у назвах специфічних місць життєвого простору українця або західноєвропейця (площ, пам'ятників тощо), а визначають певні конфігурації, тобто спосіб влаштування свого життєвого простору (свого обійстя).

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубовська І.О. Антропологізм у мовознавстві та викладанні іноземної мови // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – К.: ЦНДВІМ НАНУ. - №1. – 2006. – С.33-39.
2. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. – 190с.
3. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа // Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – С.370-381.
4. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С.66-96.
5. Телия В.Н. Культурологический компонент фразеологии (к проблеме культурно-национального миропонимания) // Язык и культура. // Международная научная конференция. Тезисы. – К.: Библиотека журнала Collegium, 1993. – Ч.1. – С.69-70.
6. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. – К.: Логос, 2004. – 284с.
7. Голубовська І.О. Всесвіт крізь “мовне дзеркало”: універсальне та ідіоетнічне // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Сер №9. Сучасні тенденції розвитку мов. – Вип.1. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С.3-7.
8. Белова А.Д. Лінгвістичні перспективи і прогнози у ХХІ столітті // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – К.: ЦНДВІМ НАНУ. - №1. – 2006. – С.22-32.
9. Старовойт І.С. Західноєвропейська і українська ментальність. Компаративний аналіз. – Тернопіль: Діалог, 1995. – 183с.
10. Бацевич Ф.С. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси. – К.: ВЦ “Академія”, 2009. – 191с.
11. Близнюк О.О. Концепти життя і смерть крізь призму української та італійської ментальності // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Сер. №9^ Сучасні тенденції розвитку мов. – Вип.1. – К.: КНУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С.183-187.
12. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. – К.: Заповіт, 1996. – 352с.
13. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір. – К.: ВПЦ Київський університет, 2005. – Т2. – 503с.
14. Greenbaum P.E., Greenbaum S.D. Territorial personalization: Group identity and social interaction in a Slavic-American neighborhood // Environment and Behavior. – 1981. – vol. 13, №5. – P. 574-589.

БАЙОЛЬ О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОВЛЕННЄВЕ ВТІЛЕННЯ ТЕМИ СУМ

*(на матеріалі драматургічних творів зрілого періоду
Теннессі Вільямса)*

У статті проаналізовано лінгвокогнітивні параметри теми СУМ крізь призму бачення американського суспільства ХХ ст. видатним драматургом Теннессі Вільямса

Ключові слова: фрейм, тема, мовленнєвий жанр, мовленнєвий акт.